

Oskar Negt & Alexander Kluge

EIGENZINNIGHEID,
WERK EN GESCHIEDENIS

Over menselijke vermogens

REDACTIE, VERTALING EN TEN GELEIDE
Gertjan Schuiling, Frans Berkers en Rudi Laermans

Boom - Amsterdam

Inhoud

Voorwoord bij de Duitse uitgave van 1981 — 9

Nawoord bij de Duitse uitgave van 1981 — 11

Voorwoord bij de Amerikaanse uitgave — 13

Voorwoord bij de Nederlandse uitgave — 15

Ten geleide — 19

DEEL I

EIGENZINNIGHEID VAN MENSELIJKE VERMOGENS

1. Omgaan met horizonverschuivingen. De behoefte aan oriëntatie — 49

Aanvulling: Boven en onder — 59

2. De antieke zeeheld als metafoor van de verlichting. Getob als Duitse pendant. Eigenzinnigheid — 63

3. Hamer, tang, hefboom. Gewelddadigheid als arbeidseigenschap — 81

4. Zelfregulering als natuurlijke eigenschap — 89

Aanvulling: Het aandeel van de bewuste inbreng bij zelfregulering — 115

5. Arbeidsvermogens in evolutie en geschiedenis — 121

DEEL II

ARBEIDSVERMOGENS ALS SUBJECT VAN DE GESCHIEDENIS

6. Het ontstaan van de arbeidsvermogens uit scheiding (Permanentie van oorspronkelijke accumulatie) — 157

Aanvulling: De these van de ingesloten derde — 174

7. Constituerende elementen van een politieke economie van de arbeidskracht — 177

Aanvulling: Het begrip werkelijk — 218

8. Kringlopen in de politieke economie van de arbeidskracht — 221
Aanvulling 1: Het principe van huidnabijheid — 253
Aanvulling 2: Over lineaire en dialectische verknoping — 258
9. Klassenverhoudingen in de arbeidsvermogens — 263
10. Het historisch veld waarop de arbeidsvermogens ontluiken — 279

DEEL III

WERKEN AAN SAMENHANG ALS AUTONOMIE

11. Oorlog als werk — 309
Aanvulling: Nieuwe ontwikkelingen in het oorlogswerk — 342
12. Relatiewerk in de privésfeer — 359
Aanvulling: Wat betekent verlichting in relatieverhoudingen? — 388
13. Het werk van de intelligentie — 397
Aanvulling 1: De categorie 'noodzakelijke productie van vals bewustzijn' — 430
Aanvulling 2: Nieuwe ontwikkelingen in het intelligentiewerk — 436
14. Onafheid van het politieke — 447
15. Over het begrip 'het politieke' — 459

Redactionele verantwoording — 469

Noten — 477

Literatuur — 509

Personenregister — 515

Zakenregister — 517

Dijbeen met bolvormige heupkop waarmee het bovenbeen een gewricht vormt met de heupkom. De zwakke plek. Je weet dat het gaat gebeuren, maar kan tegen de val niets doen. 'Geweld van de samenhang.'

Voorwoord bij de Duitse uitgave van 1981

Wij presenteren een gebruiksboek dat wij in drie jaar van gezamenlijk werk hebben geschreven. Oorspronkelijk wilden wij enkele duistere passages in ons eerdere boek *Öffentlichkeit und Erfahrung* verhelderen. Vervolgens beseften we dat we met nieuwe, fundamentele vragen te maken hadden.

In een wereld waarin het overduidelijk is dat zich catastrofes voordoen, zijn wij geïnteresseerd in wat de stof veranderende arbeid verricht. Dit doen de historische arbeidsvermogens: ontstaan uit scheidingsprocessen en gewapend met eigenzinnigheid, die zich tegen de scheidingen weert.

Uit de omgang met het materiaal is een verdichting ontstaan. Meermaals hebben we overlegd over de mogelijkheid om het materiaal over *meerdere* boeken te verdelen in plaats van *een* boek te schrijven. De belangrijkste inzet van dit boek spreekt tegen die mogelijkheid: de categorie van de samenhang. Wij vertrouwen dus op een ontspannen aandacht van de lezer.

Van de lezer wordt bij dit boek een eigen interesse verwacht doordat men er de passages en hoofdstukken uitpikt die met het *eigen* leven te maken hebben. Op deze manier deelt het boek zich snel in. Er zijn boeken die je van begin tot eind leest. Maar er zijn ook boeken waarvan de verdienste ligt in het feit dat men er steeds weer naar terug kan keren. Men leest erin, en dan leest men er opnieuw in.

Meer dan de kans om zelfstandig te handelen, kan een boek niet bieden.

O. Negt / A. Kluge

Nawoord bij de Duitse uitgave van 1981

Dit boek heeft ons uitgeput. Het is een fragment. Met oog op het onderwerp dat wij behandelen, willen wij niets anders. Men moet de gaten meelesen.

(...)

Het spreekt vanzelf dat wij niet even bekwaam zijn op alle gebieden waaraan wij in dit boek voorbeelden ontleen. Maar, zoals in de kunst van het citeren in het algemeen, gaat er van dit vreemde materiaal een noodzakelijke provocatie uit. Men zal opmerken dat geen van de stellingen van het boek *alleen* op dit materiaal is gebaseerd.

Eén ding is uitgesloten: dat men zich pietluttig of louter als toeschouwer tot de tegenstrijdigheden van het eigen leven verhoudt. Het is dus geen loze kreet dat wij een beroep doen op de eigen activiteit van de lezer. Wij zouden het verkeerd vinden als de zaken die wij zichtbaar hebben gemaakt en aldus voor een collectieve discussie hebben opengelegd, verdoezeld zouden worden ten gunste van een kritiek die uitsluitend gericht is op het wegwerken van ons voorstel. Alles wat echt nuttig is, bestaat uit vondsten uit nood.

Als er wind was

Zou ik een zeil ophijsen.

Als er geen zeil was

Zou ik er een maken van stokken en dekzeil.

Bertolt Brecht¹

Onze werkwijze

In dit boek gebruiken wij een werkwijze waarbij je levende verhoudingen naast elkaar plaatst alsof het dingen zijn, ze uit elkaar haalt, verzamelt, ze in hun verstrooiing volgt en uitprobeert. Lévi-Strauss noemt zo'n manier van werken die van de knutselaar. In *Het wilde denken* zegt hij: 'Zonder zijn plan ooit geheel te verwerklijken, legt de knutselaar er altijd iets van zichzelf in.'¹ In contrast tot de ingenieur, die 'afhankelijk is van de grondstoffen en de instrumenten die speciaal voor zijn project zijn ontworpen en aangeschaft, is de spelregel van de knutselaar zich altijd te behelpen met de middelen die hij heeft.'² Er worden kleine werktuigen gebruikt. Van het knutselen gaat echter een zeker vertrouwen uit, net als van het ambachtelijk handwerk. De uitwisseling tussen het huidige bewustzijn en de spreekwijze van de mythen die zich voor ons afsluiten, kan op geen enkele andere manier worden beetgepakt dan met de greep van de knutselaar. Hij is niet van plan 'zijn project ooit af te maken'.

Een voorbeeld. Prometheus heeft het vuur uitgevonden. Hij heeft zich tegenover de goden aan de kant van de mensen geschaard. Hij werd gestraft doordat hij aan een rots werd vastgeketend. De adelaars vreten tot de dag vandaag van zijn lever, die echter steeds weer aangroeit.

KAFKA VERTELT DIT ZO:

'Prometheus

Over Prometheus worden vier sagen verteld.

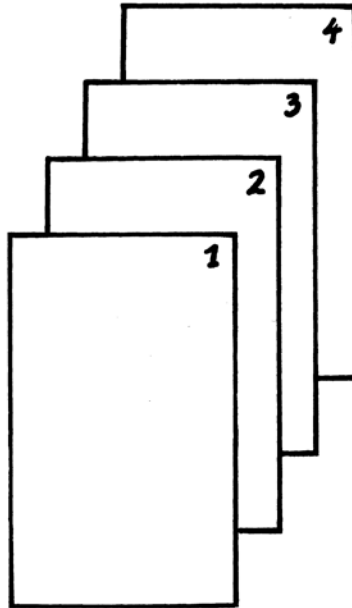
Volgens de eerste werd hij omdat hij de goden aan de mensen had verraden, aan de Kaukasus vastgeklonken en de goden zonden adelaars die van zijn voortdurend aangroeiende lever vreten.

Volgens de tweede drong Prometheus zich door de pijn door de hakkende snavels zich steeds dieper in de rots, totdat hij er één mee werd.

Volgens de derde werd in de duizenden jaren zijn verraad vergeten, de goden vergaten, de adelaars, hijzelf.

Volgens de vierde werd men wat redeloos was geworden moe. De goden werden het moe, de adelaars werden moe, de wond sloot zich moe.

Bleef het onverklaarbare rotsgebergte.³

Rangschikking van spiegels in de mythische spreekwijze.⁴ Men moet zich de rangschikking voorstellen als alzijdig en in oneindige opeenvolging. In dit opzicht kunnen de mythen niet liegen. Ten minste één van de spiegels zou dit onthullen.

Lévi-Strauss schrijft: ‘Zoals knutselen op technisch gebied kan het mythisch denken op intellectueel gebied tot schitterende en onvoorziene resultaten komen. Omgekeerd is vaak gewezen op het mytho-poëtische karakter van het knutselen.’⁵ Mythen verdubbelen zichzelf tot in het oneindige. Zij zijn niet in staat om zich te conformeren aan het cartesisaanse principe. Daarvoor ontbreekt het hun aan uitsluitingsmechanismen. ‘Aangezien een mythe bestaat uit de totaliteit van haar varianten moet de structurele analyse ze allemaal met evenveel ernst beschouwen.’⁶

Wij zijn niet bij machte om mythen echt te ontcijferen. ‘Het centrum is misschien de verschuiving van de vraag’ (Rabbi Bekri). De belangrijkste ervaringsuitwisseling is daarmee geblokkeerd. Knutselen is dus geen vrije keuze, maar weerspiegelt de beperkingen van de uitwisseling.

1

Omgaan met horizonverschuivingen

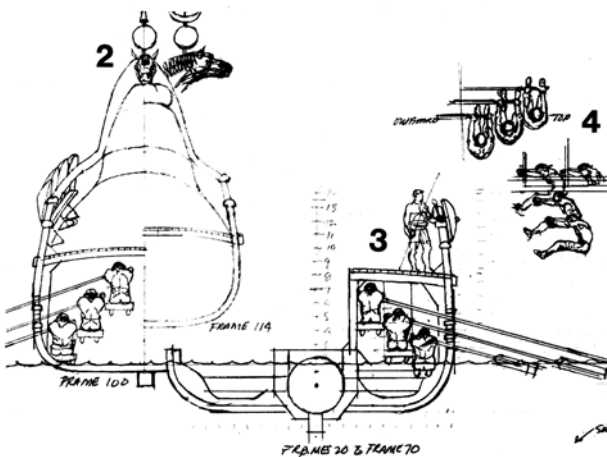
De behoefte aan oriëntatie

1

We gebruiken het woord 'oriëntatie' in letterlijke zin.¹ Zeevaarders of wandelaars oriënteren zich op de sterren of op vaste punten langs de kust of in het landschap. Ze bepalen de plaats waar ze zich bevinden.

De behoefte aan oriëntatie is praktischer dan loutere kennis. Het gaat echter ook niet eenvoudigweg om handelen. Wanneer ik met een sextant de verticale hoek tussen hemellichamen en de horizon meet, doe ik aan oriëntatie. De sterren zijn daarvoor heel geschikt omdat ze door mij of andere mensen niet kunnen worden verplaatst. Zij zijn aan het handelen onttrokken. Zij drijven het schip niet aan, dat doen de wind, de zeilen of de machines.

Oriëntatie meet de verhoudingen. Zij is voorwaarde van werk, maar daarvan afgesplitst als een deelactiviteit: de ene helft van het sturingswerk. Zij is ook voorwaarde van het denken, maar losgemaakt van haar continue regelende activiteit: de ene helft van de zelfsturing der gedachten. In zekere zin is oriëntatie de oervorm van de theoretische arbeid.

In het midden (3) Odysseus. Onder hem in het ruim de roeiers. In wezen zijn ze beperkt tot twee bewegingen (4). Het boegbeeld (2) is wat bijgelovig geworden.

Horkheimer en Adorno noemen de *Odyssee* van Homerus de ‘grondtekst van de Europese beschaving’.² Deze tekst vangt het begin van de Verlichting in een beeld: de Fenicische zeeman (Odysseus), met tegenover hem de Sirenen. Zij belichamen wat hij als natuur bij zichzelf heeft uitgesloten. De roeiers in het ruim zijn wat hij historisch uitsluit. De oriëntatie is in *dit* verband onduidelijk. Wanneer Odysseus zou moeten zeggen wat voor hem helderheid is, zou dat de nachtelijke sterrenhemel zijn waarop hij navigeert. Dat hij daar iets van begrijpt, geeft hem gezag. Uit het enige waarvan hij volledig zeker is, zal hij waarschijnlijk alle overige zekerheden, listen en uitwegen proberen af te leiden.

We citeren hier het beeld van Odysseus vanwege het opvallende verschil in uitgangspositie van de Duitse Verlichting. Wij Duitsers waren nooit roeiers op de Middellandse Zee, wij bewonen het land waar het landmonster Behemoth heerst.³ De plunderaar uit Ithaca trekt op zijn verplaatsbaar stuk land de zee over, is dus beweeglijk, en kan snel ontkomen aan een oppermachtige natuur of aan wat hij heeft aangericht. Daarentegen wordt na de volksverhuizing het beeld van ons vasteland getekend door huis, akker en hof, die vastliggen en niet in alle richtingen in beweging kunnen worden gezet. De op beveiliging van het onbeweeglijke gerichte behoefte aan oriëntatie werkt heel anders en komt in de voorstellingswereld van Odysseus zelfs niet voor.

In *deze* geschiedenis van het vasteland lijken oriëntatiebeelden nergens op een sterrenhemel, maar op de mistbank, de maalstroom of de nachtmerrieachtige beweging bij de Magneetberg.⁴ Er vindt een in elkaar schuiven van horizonten plaats omdat iedere nood, ieder onverwacht gevaar in de geschiedenis zelfstandig zijn oriëntatiesamenhang toevoegt aan de tot dan toe bestaande oriëntatiesamenhangen. Het is een van nature anarchische productie van de meest verschillende ervaringshorizonten. De zich oriënterende veralgemening heeft geprobeerd om het teveel aan door elkaar heen lopende horizonten te verminderen door middel van selectie en reductie. De uitgekozen humanistische horizonten betalen daarvoor de prijs dat zij geenszins de werkelijke zijn. Opnieuw dus een verschuiving van horizon in zover de reductie, de poging tot verhelderend begrip, de horizonten heeft gemanipuleerd.

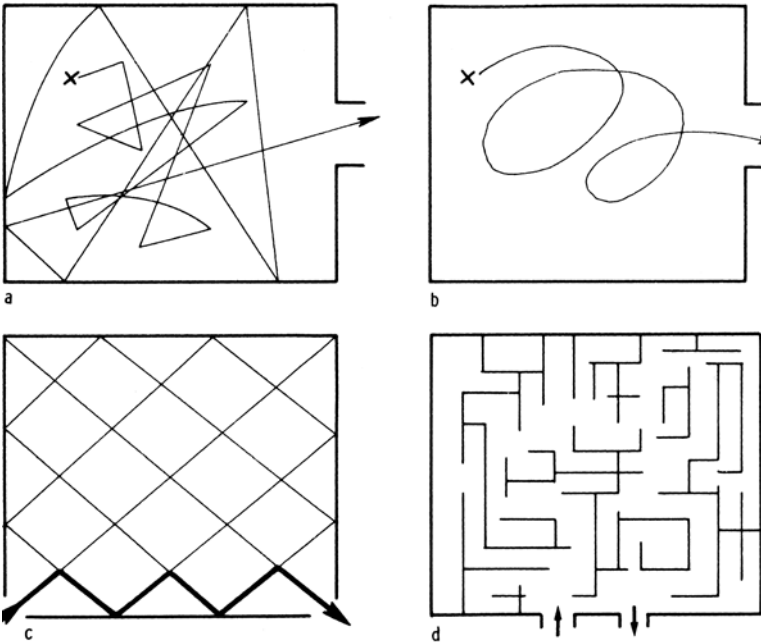
Dit is tegengesteld aan de rationaliteit zoals die zich ontwikkeld heeft in de Griekse en Romeinse oudheid. De zekerheid van de klassieke oriëntatie is een verlangen, geen praktijk. Het is onwaarschijnlijk dat rationa-

liteit als historische en oorspronkelijke eigenschap voortvloeit uit deze specifieke voorgeschiedenis.

3

Ook al klinkt het vreemd, we moeten vasthouden aan de immanente en historische staat van de behoeften aan oriëntatie. Die hebben iets nodig wat het vertrouwen waard is, in die zin dat het controleerbaar is. Bovendien behoeven ze een of ander *orgaan* dat via deze zekerheden tussen binnen en buiten bemiddelt. Een deur bemiddelt tussen binnen en buiten, maar is niet te vertrouwen. Wanneer ik in mijzelf kijk, keurt het innerlijke gevoel intiem en voor mijzelf betrouwbaar als ik intensief genoeg te werk ga – maar het is geen orgaan. Je zou kunnen zeggen dat de *tong* zo'n orgaan is dat voldoende intiem controleert en dat ik vertrouw. Voor zover ik weet, doet overigens iedereen dat.⁵ De tong is een conservatief, in het hoofd teruggetrokken orgaan. Ze onderzoekt defensief en culinair. Ze verifieert intiem of iets bij mij past, of het rauw of gekookt is, of het mij vergiftigt. Ze participeert aan de *taal*, al haar gewoonten zijn collectief. Er bestaan streken in Duitsland waar zich niet de vrijheidsgedachte, maar wel de eetlust heeft ontwikkeld – de intelligentie is naar de tong verhuisd.⁶ Zij beschikt over vier vaste oriëntaties, die met elkaar verbonden kunnen worden: zoet (het puntje van de tong), zout (de zijkanten), bitter (helemaal achterin) en zuur (overall).

Gesitueerd tussen taalgeweld naar buiten toe en innerlijk op hun *qui-vive* zijn, opereren de Duitse tongen al eeuwenlang als mollen. In de basistoestand van de oriëntatiearbeid staat het werk van de tong voor het eenvoudige proces, terwijl de zogenaamde hogere redeneringen van het zich oriënterende verstand als iets samengestelds verschijnen, als dissonant en geenszins in dezelfde mate intiem te vertrouwen. Daarbij staat de tong voor een keten van andere betrouwbare organen, die geen van alle een publieke ruimte vormen. Oriëntatie hangt af van de voorafgaande productie van een publieke ruimte, die *openbaarheid* en *intimiteit* verbindt.

De vier pogingen om een uitweg te vinden. (a) Het kruisje geeft het uitgangspunt aan. Nu maken de gedachten of handelingen bewegingen, waarbij ze op hindernissen stuiten, tot ze bij toeval de uitgang vinden: een ongepland trial-and-error-systeem. Een mens in paniek en de meeste dieren oriënteren zich op deze manier. (b) Deze spiraalbeweging is al georganiseerd. Zij veronderstelt opgedane ervaring en haar inbedding. Zij is een elegante weg naar de uitgang. Een gelukkige greep oriënteert zich op deze manier. (c) Dit is de methode van de mol of de regenworm: in de buurt van de onderrand blijven en aan de hand van het concrete de eerste de beste uitgang zoeken. (d) Het labyrint. Het verstand moet eerst het gevoel (opwinding) en het handelen stilleggen om de gehele situatie te overzien. Daarvoor heeft het rust nodig. Het trekt zich terug in zijn behuizing: 'proefondervindelijk handelen in de geest' = denken. Dan berekent het de uitgang. De draad van Ariadne, waarmee Theseus zich als met een knot wol naar de uitgang terugspoelt, bestaat niet in de maatschappelijke praktijk. 'Dit labyrint heeft als kenmerk dat alle draden van Ariadne alleen maar dieper naar binnen trekken.'